

L. BALOGH BÉNI

A DÖNTŐBÍRÁSKODÁS KÉRDÉSE A MAGYAR–ROMÁN KAPCSOLATOKBAN 1940 NYARÁN

■ A magyar és a román történetírás – a múlt század ötvenes éveitől eltekintve, amikor is egyazon internacionalista, pártos, moszkovita szemszögből tekintett az eseményre – többnyire egymástól eltérő módon értékelte és értékeli ma is a második bécsi döntést, valamint annak következményeit. Még a fogalomrendszer használatában is különbözik egymástól. A román szerzők túlnyomó többsége következetesen a „bécsi diktátum” („dictatul de la Viena” vagy „diktatul de la Viena”) megjelölést használja, amivel a döntés Bukarestre erőszakolt, kényszerítő jellegét hangsúlyozzák. A legtöbben azt emelik ki, hogy a diktátum elszakította az ország testétől az első világháború végén a népakarat által Romániával egyesített Erdély egy részét, s az ott többségben élő románokat újból magyar uralom alá vetette. A magyar történetírásba ezzel szemben – függetlenül az esemény időben változó értékelésétől – a semlegesebb „döntőbíráskodás”, illetve a „második bécsi döntés” fogalma vonult be.

Az eltérő fogalomhasználat is jelzi az alapvető szemléleti különbségeket. Ilyen például annak megítélése, hogy a két vitázó fél közül kérte-e legalább az egyik 1940 nyarán a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, és ha igen, az a magyar vagy a román kormány volt-e. Tanulmányunkban néhány színvonalas feldolgozáson keresztül illusztráljuk a magyar és a román történészek álláspontját e kérdésben, majd azt vizsgáljuk, miként vélekedtek a korabeli bukaresti, illetve budapesti döntéshozók az esetleges nagyhatalmi beavatkozásról. Arra keressük a magyarázatot, hogy milyen megfontolásokból vetette föl a román fél nem is egyszer a döntőbíráskodás gondolatát, továbbá berlini követe révén miért kérte a bukaresti kor-

mány 1940. augusztus második felében Hitler döntőbírói közbelépését.¹

Historiográfiai kitekintés

■ A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben témánkat illetően két igen fontos feldolgozás született: Juhász Gyula magyar, illetve Aurică Simion román történész munkája.

Juhász monográfiája Teleki Pál külpolitikájáról 1964-ben jelent meg. Az adatgazdag könyv – a marxista frazeológia keretein belül – differenciáltan igyekezett bemutatni az összefüggéseket. A második bécsi döntés előzményeivel, magával a döntéssel, majd annak következményeivel a harmadik fejezet foglalkozott igen részletesen. A háború után Nyugat-Európában publikált német diplomáciai forrásanyag alapján Juhász arra a lényegében ma is helytálló következtetésre jutott, hogy a döntőbíráskodást a tengelyhatalmak képviselői határozták el ugyan, de a gondolatot román részről vetették föl először 1940 nyarán, s a Turnu Severin-i tárgyalások megszakadását követő napokban berlini követe útján Bukarest kérte a döntőbírói beavatkozást.² Nem látjuk viszont bizonyítottnak a szerző azon felfogását, hogy 1940 júliusa, a magyar revízióval szembeni elutasító álláspontjának megváltozása óta – a további háborús célok érdekében – Hitler valójában mindvégig döntőbíráskodást akart Magyarország és Románia között. E gondolatmenet szerint a német birodalmi kancellár elleplezte a nyilvánosság elől valódi szándékait, s kivárta az alkalmas pillanatot, a Turnu Severin-i kétoldalú tárgyalások kudarcát, hogy megfelelő feltételeket szabhasson a két államnak.³ Bírálható kijelentései ellenére – ne felejtjük el, a mű 1964-ben íródott! – Juhász Gyula monográfiája

megkerülhetetlen a második bécsi döntést kutató magyar és román történészek számára, és sok következtetése ma is elfogadható.⁴

Hányatott sorsot ért meg Aurică Simion román történész monográfiája a második bécsi döntésről.⁵ A szerző 1968 és 1970 között, a viszonylagos román belpolitikai liberalizálódás éveiben állította össze a doktori dolgozatnak készült kéziratot. Ebben a román levéltári források és a kéziratok visszaemlékezései mellett a német, olasz és angol okmánytárak adatait is felhasználta, idézte a nyugati szakirodalmat, a magyar szerzők művei közül pedig elsősorban Juhász monográfiáját. A könyv első kiadásának évében, 1972-ben azonban már zajlott a Nicolae Ceaușescu által meghirdetett román „kultúrforradalom”, s a mű ezért csak módosított, csonkított, a bukaresti pártközpont elvárásainak megfelelő formában jelenhetett meg. A rendszerváltozás utáni, 1996-os második kiadás a kézirat eredeti szövegét tartalmazza, a hetvenes évek „politikai-ideológiai ballasztja” nélkül. Bár a könyv jól dokumentált, és szerzője tárgyilagosságra törekedett, Simion álláspontja több helyen is vitatható. Abban a kérdésben, hogy kérte-e a román kormány a döntőbíráskodást vagy sem, a szerző ellentmondásosan írt. Egyrészt elismerte, hogy 1940. július 26-án, a Hitlerrel való berchtesgadeni találkozó során a román tárgyalófél felvetette a döntőbíráskodás kérdését, de nem említette könyvében az augusztus 21-ei lépést, amikor is berlini követe révén a román kormány Hitler döntőbírói közbelépését kérte. Az 1940. augusztus 27-ei román közlésről, amelynek során a berlini román követ megerősítette, hogy kormánya elfogad egy „valódi döntőbíráskodást”, Simion minden különösebb magyarázat nélkül azt állította, hogy annak értelmét a németek „meghamisították”.⁶ Ezzel közvetve azt próbálta bizonyítani, hogy a román fél nem kérte a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Végül a szerző arra a valótlan következtetésre jutott, hogy a döntőbíráskodást egyedül a magyar vezérkari főnök, Werth Henrik kérte.

Romániában az 1980-as években megjelent, a második bécsi döntést és annak következményeit taglaló írások, akárcsak az 1989 után írt hasonló tematikájú művek jelentős része a nemzeti „martirologia” szempontjait részesítette

előnyben az elfogulatlan, tudományos vizsgálattal szemben. A kevés kivétel közé tartozik Cornel Grad könyve,⁷ amelyet egészében véve tárgyilagossabb hangvétel és előítéletektől mentesebb szemléletmód jellemez. A kötet általában jól dokumentált; a szerző számos román levéltári forrást tárt fel. Bár a „bécsi diktátum” kifejezés mellett a „második bécsi döntés” vagy a „döntőbíráskodás” szavakat is használta (ez utóbbit a legtöbbször idézőjelben), az 1940. augusztus 30-ai eseménnyel kapcsolatban Grad álláspontja egyértelműen elítélő. Akárcsak a kérdéssel foglalkozó román történészek többsége, ő is tagadja, hogy Románia kérte volna a döntőbíráskodást. Fenntartás nélkül átveszi pl. Mihail Manoilescu román külügyminiszter emlékiratainak azon állítását, miszerint a kritikus napon, 1940. augusztus 27-én a tapasztalatlan berlini román követ, Alexandru Romalo nem tudott kapcsolatba lépni a német illetékesekkel.⁸ Ezzel szemben tény, hogy Romalo aznap kétszer is felkereste Ernst Woermann külügyi államtitkár-helyettest, közölve vele: a románok elfogadnák a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, de kérik, hogy érveiket előadhassák.

A második bécsi döntés, valamint az 1940–1944 közötti román–magyar kapcsolatok mai legjobb román szakértőjének Ottmar Trașcă kolozsvári történész számít. Trașcă - a legtöbb román szerzőtől eltérően - ismeri a kérdésre vonatkozó magyar szakirodalmat, és írásaiban⁹ hivatkozik is rá. Szemléletmódja elfogulatlan és tárgyilagossá, a román, magyar és német levéltári források tanulmányozásán alapuló következtetései többnyire helytállóak. Egyik legújabb tanulmányában Ion Gigurtu 1940. június 29-ei, a szakirodalomban mindeddig ismeretlen feljegyzéséről, amelyben a néhány nappal később miniszterelnökké kinevezett román politikus felvetette a német-olasz döntőbíráskodás lehetőségét, Trașcă megállapította: az irat első ízben tesz említést a tengelyhatalmak döntőbíráskodásáról mint a Magyarország és Románia közötti területi vita lehetséges megoldási módjáról.¹⁰ Írásában kitért arra is, hogy a Hitlerrel való 1940. július 26-ai, berchtesgadeni találkozó hivatalos jegyzőkönyve szerint a román vezetők igyekeztek kipuhatolni a német álláspontot az esetleges döntőbíráskodással kapcsolatban, amelynek, mint írta, a június 29-i feljegyzés után ez a má-

sodik említése a korabeli dokumentumokban. „Mi több, [...] a döntőbíráskodás gondolatát a román hivatalosságok augusztus utolsó harmadában újból felvetik majd, és ez hatással lesz az 1940. augusztus 30-i végkifejletre” – összegezte véleményét e kérdésben.¹¹

Ottmar Trașcă előítéletektől mentes tanulmányait olvasva – úgy tűnik – van remény arra, hogy valós párbeszéd alakuljon ki a témában jártas magyar és román történészek között, amelynek során ténylegesen közeledhetnek egymáshoz az álláspontok.

Besszarábia szovjet elcsatolásától a Turnu Severin-i tárgyalásokig

■ Ismert tény, hogy a Wehrmacht 1940. májusi, nyugat-európai offenzívájának sikerei hatására a román kormány feladta addigi semleges álláspontját, és a Németországhoz való közeledés mellett döntött, Berlinton remélve oltalmat a keleti határait fenyegető Szovjetunióval szemben. A várt támogatás azonban elmaradt, így az 1940. június 26-ai ultimátumot követően a Szovjetunió néhány nap alatt birtokba vehette a románok által sebtében kiűrtett Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Az ellenállás nélküli területfeladás jelentős presztízsveszteséget okozott Romániának. Magyarország (valamint a Romániával szemben szintén területi követeléseket támasztó Bulgária) precedensnek tekintette a szovjet lépést, és a magyar diplomácia hamarosan mozgásba lendült Erdély visszaszerzése érdekében. Az egyre feszültebb magyar–román viszony s a háborúval fenyegető helyzet miatt 1940 nyarán a revízióval kapcsolatos, addig inkább Romániát előnyben részesítő német álláspontban fokozatos fordulat állt be. Július folyamán Berlinből többször is félreérthetetlenül megüzenték a román vezetést, hogy a balkáni pacifikálás elsőrendű feltétele bizonyos területek átadása Magyarországnak és Bulgáriának. A Harmadik Birodalom érdeke ugyanis a térség stabilitásának megőrzése volt, ezért döntött a magyar revíziós igények támogatása mellett, amennyiben azokat békés úton érvényesítik. Ezzel a hitleri Németország – amely addig is fontos nagyhatalmi tényezője volt a délkelet-európai térségnek – kulcsszerephez jutott az Erdélyért folytatott magyar–román vetélkedésben. Ezt mind a magyar, mind a román kormány felismerte, és az elkö-

vetkező hetekben egymással versengve igyekeztek elnyerni Berlin jóindulatát.

Az Ottmar Trașcă által feltárt, már említett román levéltári dokumentum, az 1940. június 29-ei keltezésű Gigurtu-féle feljegyzés¹² is ebbe az irányba mutatott. Gigurtu (aki július elsején Pellegrino Ghigi bukaresti olasz követ előtt kijelentette: „Románia számára nincs más mentesség, mint a tengelyhatalmak”: a „protektorátus”, illetve a „katonai megszállás”),¹³ a Németországgal való még szorosabb kapcsolat létesítését javasolta. A magyarokkal és a bolgárokkal való látszattárgyalást szorgalmazta a lakosságcsere-elv alapján, és első ízben vetette fel annak lehetőségét, hogy a magyar–román vitában Románia Németország és Olaszország döntőbírói beavatkozását is kérheti. Igaz, a II. Károly által 1940. július közepén Hitlernek írott, valójában Mihai Manoilescu külügyminiszter által fogalmazott levél¹⁴ leszögezte, hogy Románia nem kéri a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, a későbbiek során több ilyen irányú román kérés is elhangzik majd Berlin felé, közülük az egyik éppen a levél átadásának napján, július 26-án Berchtesgadenben.

A legszűkebb bukaresti vezetés már a berchtesgadeni találkozó előtti hetekben tisztában volt az ország nehéz helyzetével, tehát azzal, hogy Románia előbb-utóbb területi engedményekre kényszerül szomszédjaival szemben. Ennek ellenére a román fővárosban élt a remény, hogy mégis sikerül valamilyen módon elodáznia az erdélyi kérdés végleges rendezését. Az időnyerésre alapoztak, és ennek megfelelően halogató taktikát követtek. A bukaresti magyar követ, Bárdossy László „megbízható forrásból” származó információi szerint e taktika arra épült, hogy a tengelyhatalmak semmi esetre sem fognak megengedni egy magyar–román fegyveres konfliktust, s a háború veszélyére hivatkozva a román kormány ezt zsarolásra használhatja fel, amennyiben az országot „idő előtt” bármire kényszeríteni akarják. Ha az erdélyi kérdés elodázása mégsem sikerül, úgy Bukarest azon lesz, hogy a német és az olasz kormány döntsön a magyar–román vitában. A döntőbíráskodás eredménye, mint minden kiegyenlítő ítélet, kedvezőbb lenne Románia számára, mint ha közvetlenül Magyarországgal kellene megalkudnia. Ez esetben ráadásul még arra is lehetne utólag hivatkozni, hogy a román kormány

csak az „ellenállhatatlan kényszer” előtt hajlott meg, azaz nem önként mondott le területének egy részéről, s így erre később újból jogot formálhat. A tengelyhatalmak döntése előtt – jelentette Bárdossy Budapestnek – „az egész románság meghajolna, de csak azzal a hátsó gondolattal, hogy az önkéntes joglemondást elkerülték, s így szabad kezük marad a jövőre”.¹⁵

A román miniszterelnök és a külügyminiszter 1940. július 26–27-én négy megbeszélést folytatott a tengelyhatalmak vezetőivel. A román politikusoknak ezzel alkalmuk nyílt, hogy akárcsak a magyar vezetők (Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter) július 10-én Münchenben, ők is személyesen ismertethessék az erdélyi kérdéssel kapcsolatos álláspontjukat, és megpróbálják elnyerni a két vezető európai nagyhatalom támogatását. Különösen a Hitlerrel való július 26-ai találkozás bizonyult fontosnak, hiszen Románia 1940 nyarán jóformán csak német segítségre számíthatott a területi revíziót követelő Magyarországgal és Bulgáriával, illetve az állandó veszélyforrást jelentő szovjet kolosszussal szemben. A mintegy két órán át tartó megbeszélés során – a tárgyalásokról készült román jegyzőkönyv szerint – Gigurtu egybeként mellett közölte Hitlerrel: a román kormány nagyon boldogan fogadna mindezen nehézség kapcsán tanácsért a Führerhez, mi több, a döntőbíráskodását („arbitraj”) szeretné.¹⁶

Gigurtu kijelentésének – ha az valóban az ő szájából hangzott el – a későbbi, augusztusi események tükrében nagy fontosságot tulajdonítunk. A román miniszterelnök személyében ugyanis első ízben kérte felelős politikus 1940 nyarán, mégpedig közvetlenül Hitlerrel a magyar–román viszály német döntőbíráskodás révén történő megoldását. Igaz, Paul Schmidt, Hitler tolmácsának a találkozó-ról készült feljegyzése¹⁷ nem említi Gigurtu ez irányú kérését, azt csupán a román jegyzőkönyv tartalmazza. Nem tesz említést a fenti mozzanatról sem Gigurtu, sem Manoilescu beszámolója.¹⁸ Schmidt feljegyzése ellenben Manoilescunak tulajdonítja a döntőbíráskodás kérdésének megemléksését: „A román külügyminiszter megkérdezte még, hogy tekintetbe jöhet-e döntőbírási eljárás abban az esetben, ha a Magyarországgal és Bulgáriával folytatott tárgyalások elé akadályok gördülnének. Ezt a gondolatot azon-

ban német részről – utalással a bécsi döntésnél különösen Magyarország esetében szerzett rossz tapasztalatokra – elutasították” – olvashatjuk a találkozóról szóló német dokumentumban.¹⁹

Eltekintve attól, hogy Gigurtu vagy Manoilescu hozta-e szóba a kérdést, a két jegyzőkönyv a lényegyet tekintve is eltér egymástól: a román változat szerint a román miniszterelnök szeretné („ar dori”) a döntőbíráskodást, míg Schmidt szerint Manoilescu megkérdezte, hogy tekintetbe jöhet-e egy ilyen eljárás. Akár az első, akár a második változatot tekintjük hitelesnek (bár azt sem lehet teljességgel kizárni, hogy mindkét román politikus szóba hozta a döntőbíráskodást), tény, hogy a dokumentumok azt tanúsítják: Berchtesgadenben a román küldöttség Hitler előtt valamilyen formában felvetette a kérdést. Manoilescu elferdíti a tényeket emlékirataiban, amikor kijelenti, hogy Hitlert kivéve, aki elhárította magától egy döntőbírói beavatkozás lehetőségét, a találkozó során senki nem tett erre vonatkozó megjegyzést.²⁰

A román történészek álláspontja nem egyöntetű e kérdésben. Erőltetett magyarázkodásnak tartjuk a berchtesgadeni találkozó három dokumentumát román nyelven közlétező Ion Calafeteanu állítását, aki azzal érvelve, hogy Károly király is elutasította Hitlerhez írott levelében a döntőbíráskodást, „nyelvbtlásnak” minősíti Gigurtu részéről e kifejezés használatát.²¹ Aurică Simion viszont – amint már említettük – elismeri, hogy a két román politikus közül az egyik, esetleg puhatolózás képpen, megemlékezett Berchtesgadenben Hitler előtt a döntőbíráskodás lehetőségét.²²

Ha a német jegyzőkönyv változatát fogadjuk el, akkor igazat kell adnunk Simionnak abban, hogy a román tárgyalófélfel csupán Hitler szándékainak kifürkészése végett vetette fel a német beavatkozás ötletét. Hasonló céllal érdeklődött a római magyar követ, Villani Frigyes báró is ugyanazonnap Rómában Galeazzo Ciano olasz külügyminiszternél egy döntőbírási eljárás esélyei iránt.²³ Ha viszont a találkozó-ról készült román változatot tekintjük hitelesnek, akkor Gigurtu felvetése több mint puhatolózás, és akár egy döntőbíráskodásra való felkérésnek is tekinthető, amit azonban Hitler visszautasított. Az utóbbi változatot erősíti egy harmadik dokumentum, a német–román

tárgyalásokról Mussolininak megküldött rövid berlini feljegyzés, amely szerint román javaslat hangzott el az erdélyi kérdés döntőbíráskodás révén történő rendezésére: „német részről elutasították azt a román javaslatot, hogy a rendezés döntőbíráskodás révén történjen, tekintettel azokra a rossz tapasztalatokra, amelyeket a döntőbíráskodó hatalmak a Magyarországra vonatkozó bécsi döntés során szereztek. A jelen esetben Németország és Itália csak tanácsadóként kívánnak szerepelni.”²⁴

A magunk részéről úgy véljük: Berchtesgadenben a román küldöttség nem csupán puhatolozásképpen vetette föl a közvetlen német beavatkozás kérdését, hanem ennél messzebb ment, és Hitler értésére adta, hogy szívesen fogadná a döntőbíráskodást Erdély kérdésében. Ez ugyan még nem tekinthető hivatalos felkérésnek, de egyértelműen jelezte a román szándékot, hogy a német nyomásra, kényszerűségből elfogadott, közvetlen magyar–román tárgyalások és területi egyezség ötlete helyett inkább Berlin döntését részesítené előnyben. A román vezetés ugyanis abban bízott, hogy a döntés eredménye mindenképpen kedvező lenne számára, mivel nem a magyarok által vallott területi, hanem a Bukarest által preferált, a lakosságcsere alapuló etnikai elvet követné. Hitler faji alapú eszmerendszerétől valóban nem állt távol a lakosságcsere, az áttelepítés gondolata. Berchtesgadenben, román tárgyalópartnerei előtt is azt az álláspontot képviselte, hogy az elkerülhetetlen területi revíziót lakosságcserevel kell *kiegészíteni*. Manoilescuék így azzal a reménnyel tértek haza útjukról, hogy Hitler támogatja a lakosságcsere ötletét, és Romániának egy német–olasz döntőbíráskodás esetén nem kell túl nagy áldozatot hoznia.

Optimizmusuk a későbbi fejlemények során azonban nem igazolódott be. Emlékirataiban Manoilescu a második bécsi döntés határozatát (amely Erdély egy részének átadására kötelezte Romániát és szót sem ejtett lakosságcsereről vagy népszámlálásról) elsősorban Hitler szószegésével magyarázza, aki szerinte nem tartotta be július 26-án tett ígéreteit.²⁵ Tény, hogy Hitler a második bécsi döntés meghozatala során „megfeleledkezett” a lakosságcsereéről. Az is igaz viszont, hogy Manoilescuék – akár tudatosan, akár nem – a berchtesgadeni találkozót követően

félremagyarázták, esetleg félreértették a Führer ott elhangzott szavait; nem idézték a területátadásra vonatkozó kitételeket, csupán azt hangoztatták, hogy a magyar–román viszályt elsősorban lakosságcserevel kell megoldani. Pedig Berchtesgadenben, majd másnap Rómában a bukaresti vezetők ígéretet tettek a szomszédokkal való gyors megegyezésre, és kényszerűen bár, de elfogadták a területi engedmények szükségességét, amennyiben azokat lakosságcserevel kapcsolják össze: Berchtesgadenben 14 ezer,²⁶ Rómában (Raoul Bossy római román követ állítása szerint)²⁷ 12 ezer km²-ben jelölték meg azt a területet, amelyről hajlandóak lennének lemondani Magyarország javára. Erről viszont a későbbiek során Manoilescuék „feledkeztek meg”.

Ami a magyar kormányt illeti – különösen 1940. augusztus 7-e óta, amikor is a Wilhelmstrasse felszólította Budapestet, hagyja abba a románellenes propagandaáradatot, és üljön le a tárgyalóasztalhoz²⁸ –, bizonytalanságban volt a tengelyhatalmak álláspontja felől, s nem óhajtott egy esetleges döntőbírói ítéletet. Teleki ráadásul nem kívánta még jobban elkötelezni az országot a Harmadik Birodalom mellett, Csáky pedig „bizonyos félelmet táplált” a németek szándékait illetően. Giuseppe Talamo budapesti olasz követ augusztus 8-ai jelentése szerint a tengelyhatalmak beavatkozását korábban a magyar kormány sem ellenezte, „most azonban Csáky a legkevésbé látszott támogatni” azt.²⁹ Más forrás is megerősíti, hogy a magyar külügyminiszter ezekben a napokban egyértelműen állást foglalt a német döntőbíráskodás ötletével szemben, mivel azt mindkét fél számára hátrányosabbnak tartotta egy közvetlen megegyezésnél.³⁰ A vezérkari főnök és a legfelsőbb katonai vezetés azonban – Telekivel és Csákyval ellentétben – nem tartotta elvetendőnek a döntőbírói ítéletet, mivel szilárdan bízott a német támogatásban.³¹

A Turnu Severin-i tárgyalásoktól a döntés meghozataláig

■ A román kormány 1940. augusztus 21-én, amikor már nyilvánvaló volt a Hitler által kikényszerített Turnu Severin-i magyar–román tárgyalások várható kudarcra, a támogató német álláspont reményében, berlini követe útján ismét kérte Hitler döntőbírói közbelépését. Alexan-

dru Romalo aznap elmondta Ernst Woermann külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy a magyarok által támasztott követelések elfogadhatatlanok, mivel azzal a következménnyel járnának, hogy 2,4 (!) milliárd román engednének át Magyarországra, s csak 180 ezer magyar maradna román területen. „A magyar magatartás következtében – fejtegette a követ – az egyetlen lehetséges út a Führer számára végül is a döntőbíráskodás lehetne.” Az államtitkár elvetette a javaslatot, Romalo viszont kitartott nézete mellett, „hogy a kérdést nem lehet megoldani német beavatkozás nélkül. A döntőbíráskodás alternatívája olyan »tanács« lehetne, amelyet Romániának adtak, Bulgáriára vonatkozólag.”³² A témára vonatkozó román szakirodalom és a memoárok nem tesznek említést e román lépésről, amely pedig fontos láncszem az események alakulásában, és jól jelzi Bukarest szándékait és reményeit 1940 nyarán.

Néhány nappal később, augusztus 27-én, egy utólag sokat vitatott lépésre szánta el magát Manoilescu. A román külügyminiszter távirati utasítást adott berlini és római követének: közvetítsék a tengelyhatalmak kormányai felé „azt az állhatatos kérelmet, hogy ne hozzanak semmiféle minket érintő döntést anélkül, hogy megkérdeznének”.³³ Az utasítás azonban azt is leszögezte: „ha valódi döntőbíráskodásról van szó, azt el kell fogadnunk, s abban az esetben, ha elfogadjuk a döntőbíráskodás elvét, olyan eljárásra kerüljön sor, amelynek folyamán hallgathatjuk hangunkat és megtehetjük javaslatainkat.”³⁴ Manoilescu ezzel gyakorlatilag elfogadta a döntőbíráskodás elvét. Ezt emlékirataiban is kifejti a távirat kapcsán. „Lényegében, az összes megkapott biztosíték után – írja – én nem egy formai döntőbíráskodástól [arbitraj formal], hanem egy tényleges döntőbíráskodástól [arbitraj de fapt] félttem, az olyantól, mint amilyent Hitler köztünk és a bolgárok között vitt véghez, amikor is kategorikusan elmondta véleményét a fejük fölött.”³⁵

Miként járt el Bossy és Romalo az olasz, illetve a német fővárosban? Rómában a követet a Bécsbe készülődő Ciano helyett Filippo Anfuso kabinetfőnök fogadta. Bossy aggodalmát fejezte ki az iránt, hogy a tengelyhatalmak képviselői Bécsben „ugyanolyan kategorikus ajánlást” tesznek majd Romániának, mint amilyent július 31-én a Führer tett Dél-

Dobruzsza átadásával kapcsolatban. Kormányának nevében kérte, hogy „az esetleges ajánlás kibocsátása előtt” hallgassák meg őket is. Ciano nevében Anfuso megnyugtatta, hogy Bécsben lehetőség lesz a román álláspont részletes kifejtésére.³⁶

Mivel nem áll rendelkezésünkre a Manoilescu-féle augusztus 27-ei követutasítás teljes szövege,³⁷ százszázalékos bizonyossággal nem tudjuk megállapítani, szerepel-e benne tételesen a döntőbíráskodásra való felkérés. Az augusztus 27-ei, délután öt órai Romalo–Woermann megbeszélésről készült német feljegyzésből viszont egyértelműen kiderül, hogy a berlini román követ a bukaresti kormányra hivatkozva kérte fel aznap – újból – döntőbíráskodásra a tengelyhatalmakat. „A román kormánynak az a kívánsága – olvashatjuk a feljegyzésben –, hogy ne jöjjenek létre fait accompli-k [azaz befejezett tények – L. B. B.] a magyar–román kérdésben. A román miniszterelnök és a román külügyminiszter már kijelentették, hogy elfogadják a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, és ezt az álláspontjukat fenntartják. Feltételezik azonban, hogy ebben az esetben mindkét felet meghallgatják, úgy, hogy a döntést az összes tények és ügyek ismeretében hozzák meg. [...] A román kormány ugyanakkor kész egy Magyarország és Románia közötti konferenciára is a tengelyhatalmak képviselőinek elnökelete alatt.”³⁸

Ugyanaznap este Woermann közölte Sztójayval, hogy a nap folyamán Romalo kétszer is felkereste őt, és többek között kijelentette: a „románok elfogadnák [a] tengelyhatalmak döntőbíráskodását”, de kérik, hogy érvelésüket előadhassák.³⁹ A délután öt órai megbeszélés, amelynek német dokumentumából fentebb hosszasan idéztünk, az aznapi két találkozó közül időben a második volt. Az elsőről Romalo délután kettőkor jelentett; a jelentés⁴⁰ alapján úgy tűnik, az első megbeszélésen a követ még nem hozta szóba Woermann előtt a döntőbíráskodás kérdését; feltételezzük, hogy csak ezt követően kaphatta kézhez Manoilescu erre vonatkozó utasítását.

A bukaresti vezetés tehát szinte az utolsó pillanatig abban bízott, hogy egy esetleges német beavatkozás inkább az etnikai elven és a lakosságcsere alapuló román álláspontnak kedvez majd, mintsem a *status quó*t gyökeresen megváltoztatni kívánó magyar területi elképzelés-

seknek. E hitében Wilhelm Fabricius bukaresti német követ magatartása is erősítette, aki kormánya nevében megegyezésre próbálta ugyan rávenni Bukarestet, de mindvégig azt érezte, hogy a román elképzelések nem állnak távol a német tervektől.

A magyar kormány is számolt ezekben a napokban a döntőbíráskodás lehetőségével, anélkül azonban, hogy ezt kérné vagy akár csak felvetné Berlinben. Az augusztus 22-ei rendkívüli minisztertanácson⁴¹ tervbe vett fegyveres megoldás egyik célja éppen a német kormány közbelépésének a közvetett kikényszerítése volt, akár egy döntőbíráskodás révén – amelyet szorult helyzetében a román kormány kérne, netán a háború megakadályozása (megállítása) érdekében maga Berlin kezdeményezne –, akár úgy, hogy Hitler nagyobb engedékenységre bírja Bukarestet. A magyar kormány taktikája tehát arra épült, hogy a tengelyhatalmak esetleges döntőbíráskodását ne Magyarország kérje, mert ez előzetes beleegyezést jelentett volna bármilyen megoldás elfogadásába. „Érdekeink azt kívánták – írta Teleki miniszterelnök 1940. szeptember 1-jén Horthynak –, hogy a románok kérjenek [döntőbíráskodást], vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat.”⁴² Teleki szerint ebben az esetben az a látszat is megmaradhatna, hogy Magyarország nem fél a háborútól, bízik katonai erejében, áldozatokat tehát nem neki, hanem Romániának kell hoznia.⁴³ Werth ezzel szemben valamikor augusztus végén kijelentette Cuno Fütterer német légügyi attasé előtt, hogy Magyarország döntőbíráskodást akar. Csáky utólag közölte Erdmannsdorff-fal, hogy „ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll”.⁴⁴ A német kormány Werth közlését így nem tekinthette hivatalos felkérésnek, mégis nyilvánvalóvá

vált, hogy a magyar vezetés nem képvisel egységes álláspontot, s ez megkönnyítette Hitler elképzeléseinek megvalósítását.⁴⁵

Összegzés

■ A hitleri Németország 1940 nyarán kulcsszerepet játszott az Erdélyért folytatott magyar–román vetélkedésben. Ezt mind a román, mind a magyar kormány felismerte, és egymással versengve igyekeztek elnyerni Berlin jóindulatát. A bukaresti kormány szinte mindvégig abban bízott, hogy egy esetleges német beavatkozás inkább az etnikai elven és a lakosságcsere alapján alapuló román álláspontnak kedvez majd, mintsem a *status quo*t gyökeresen megváltoztatni kívánó magyar területi elképzeléseknek. Nem véletlen, hogy a döntőbíráskodás gondolatát legelőször román részről vetették föl Hitler előtt az 1940. július 26-ai berchtesgadeni tárgyalásokon, ahol azt a németek visszautasították. Berlini követe, Alexandru Romalo révén a román kormány augusztus 21-én Hitler döntőbírói közbelépését kérte, 27-én pedig közölte a tengelyhatalmak képviselőivel, hogy elfogadna egy „valódi döntőbíráskodást”. A magyar vezetés megosztott volt e tekintetben. A kormány arra törekedett, hogy ne Magyarország, hanem Románia kérje az esetleges döntőbíráskodást. Werth Henrik vezérkari főnök részéről augusztus végén viszont elhangzott egy ilyen irányú kérelem Berlin felé, amitől a kormány utólag elhatárolódott.

A magyar és a román történetírás általában egymástól eltérő álláspontot képviselt és képvisel mind a mai napig abban a kérdésben, hogy kérte-e valamelyik fél, és ha igen, melyik, a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Van remény azonban arra, hogy valós párbeszéd alakuljon ki a témában jártas magyar és román történészek között, amelyek során ténylegesen közeledhetnek egymáshoz az álláspontok.

■ JEGYZETEK

1. Írásunk az alábbi két munkán alapul. L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-Print Könyvkiadó (Múltunk Könyvek) Csíkszereda, 2002; Uő: The Second Vienna Award and the Hungarian-Romanian Relations 1940-1944. Social Science Monographs, Boulder, CO, 2011.
2. Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964. 178–211. 3. Uo. 165–168.
4. A szerző a második bécsi döntésről jóval később külön tanulmányt is megjelentetett, amely tényanyagában az 1964-es monográfiára támaszkodott, de elhagyta annak vitatható értékeléseit. Uő: A második bécsi döntés. In Magyarságtudomány. A Magyarságtudományi Csoport évkönyve. Főszerk. Uő. Szerk. Kiss Gy. Csaba. Bp., 1987. 79–94.
5. Aurică Simion: Dictatul de la Viena. Ediția a II-a. Editura Albatros, Buc., 1996.
6. Uo. 308.

7. Cornel Grad: Al doilea arbitraj de la Viena. Institutul European (Istorie și diplomație) Iași, 1998. 17. 8. Uo. 46.
9. Lásd pl. Ottmar Trașcă: Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940-1944 (I In: Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. XLI. Editura Academiei Române, Iași, 2004. 311-349.; Uő: Relațiile româno-maghiare și problema Transilvaniei, 1940-1944 (II. In: Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. XLII. Editura Academiei Române, Iași, 2005. 377-408.
10. Uő: Al III-lea Reich și relațiile româno-maghiare, iunie-august 1940. Kézirat, 7. A tanulmány az „1940. augusztus 30. A második bécsi döntés. Előzmények és következmények” címmel Szatmárnémetiben, 2010. szeptember 2–3-án rendezett nemzetközi tudományos konferencián tartott előadás szerkesztett változata. Köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.
11. Uo. 11.
12. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest, a továbbiakban Arh. M.A.E.), fond 71/Germania, vol. 79, f. 81-82. A dokumentum másolatát Ottmar Trașcă bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.
13. Réti György (szerk.): Olasz diplomáciai dokumentumok a második bécsi döntésről. Hogyan kaptuk vissza Észak-Erdélyt 1940-ben? Aula Kiadó, Bp., 2000. 11. sz. irat.
14. Lásd Mihail Manoilescu: Dictatul de la Viena. Memoriile iulie-august 1940. Ediție de Valeriu Dinu. Editura Enciclopedică, Buc., 1991. 76–83.; Valeriu Pop: Bătălia pentru Ardeal. Ediție de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu. Editura Enciclopedică, Buc., 1992. 45-51.
15. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. V. (a továbbiakban: DIMK, V.) Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeállította Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 266. sz. irat, 415; Vő. Réti: i. m. 69. sz. irat, II. melléklet. Lásd még uo. 66. sz. dokumentum.
16. Ion Calafeteanu: Români la Hitler. Univers Enciclopedic, Buc., 1999. 9.a. sz. irat, 41.
17. Ránki György (vál.): Hitler hatvannalóc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. I. Magvető Könyvkiadó (Tények és tanúk), Bp., 1983. I. 4. sz. irat; Calafeteanu: i. m. 9. c. sz. dokumentum.
18. Calafeteanu: i. m. 9. b. sz. irat; Pop: i. m. 16. sz. melléklet.
19. Ránki: i. m. I. 4. sz. dokumentum, 135; Calafeteanu: i. m. 9. c. sz. dokumentum, 55. Hitler az 1938. november 2-án kihirdetett, a Felvidék déli részét Magyarországnak juttató I. bécsi döntés „rossz tapasztalataira” utalt.
20. Manoilescu: i. m. 118.
21. Calafeteanu: i. m. 9.a. sz. dokumentum, 2. sz. lábjegyzet, 41.
22. Simion: i. m. 210.
23. DIMK, V. 223. sz. irat, 274. sz. jegyzet, 362.
24. Réti: i. m. 51. sz. irat, 90.
25. Manoilescu: i. m. 112, 119, 245–273
26. Ránki: I. 4. sz. irat, 133; Calafeteanu: Români... 9. c. sz. dokumentum, 55. A találkozóról szóló feljegyzésében Manoilescu azt írja, ő javasolta a 14 ezer km²-t „vagy esetleg valamivel többet”. (Pop: Bătălia... 16. sz. melléklet, 270.) Visszaemlékezéseiben ezzel szemben durván meghamisítja a tényeket, mivel azt állítja, Berchtesgadenben a román fél semmilyen számadattal nem jelezte hajlandóságát a területátadásra. (Manoilescu: i. m. 116.)
27. A Raoul Bossy: Amintiri din viața diplomatică, 1918–1940. II. 1938-1940. Ediție de Stelian Neagoe. Humanitas, Buc., 1993. 266. Manoilescu feljegyzéseiben és emlékirataiban nem szerepel ez a felajánlás.
28. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállította Ránki György és mások. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968. 342. sz. irat, 513.
29. Réti: i. m. 66. sz. irat, 119.
30. Pop: i. m. 22. sz. melléklet, 283.
31. Werth és Teleki álláspontjára lásd Dombrády Loránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 127-129; Uő: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Argumentum Kiadó, h. n., 2005. 95–97.
32. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945. Series D (1937-1945). X. The War Years, June 23-August 31, 1940. (A továbbiakban: DGFP, series D, X.) Her Majesty's Stationery Office, London, 1957. 376. sz. irat. Vő. Juhász: A második bécsi döntés... 86; Uő: A Teleki-kormány... 183. A Bulgáriával kapcsolatos „tanács” valójában egy ellentmondást nem tűrő közlés volt: 1940. július 31-én a bukaresti német követ közölte Manoilescuval, hogy Hitler teljes mértékben jogosnak tartja a bolgár területi igényt, és Romániának vissza kell adnia Dél-Dobruzsát az 1913 előtti határoknak megfelelően.
33. Manoilescu: i. m. 191.
34. Simion: i. m. 307. Utasításának ezt a mondatát emlékirataiban nem idézi Manoilescu.
35. Manoilescu: i. m. 191.
36. Bossy: i. m. 278–279; Manoilescu: i. m. 191–192. Mackensen római német követ aznap állítólag közölte Bossyval, hogy országa „nem akar hallani a döntőbíráskodás szóról”. Pop: i. m. 142.
37. Nem sikerült fellelnünk a román külügyi iratok között.
38. DGFP, Series D, X. 399. sz. irat. Vő. Juhász: A Teleki-kormány... 191; Uő: A második bécsi döntés... 88–89.
39. DIMK, V. 324. sz. irat.
40. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Relații cu România, vol. 80., f. 125-127. Az ezt követő, délután ötórai találkozóról szóló Romalo-jelentést nem találtuk a román külügyi iratok között.

41. Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, K 27, 1940. augusztus 22.
42. Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1962. 49. sz. irat 1. sz. melléklete, 247.
43. Juhász: A Teleki-kormány... 185.
44. Horthy Miklós titkos iratai... 247–248; Juhász: A Teleki-kormány...191.
45. Juhász: A Teleki-kormány... 191.

